

ENANCHET = SENECA

Prilog proučavanju starofrancuskog djela »Livre d'Enanchet«

(Primljeno za štampu u *Filologiji* na 4. sjednici V. odjela od 17. V. 1956.)

Godine 1862. otkrio je Splitsanin Adolf Mussafia u bečkoj Narodnoj biblioteci (Nationalbibliothek, tada se još zvala Hofbibliothek – Dvorska biblioteka) u kodeksu 2585 vrlo interesantan starofrancuski doktrinal, kome je zbog neobičnog imena, što se u tom rukopisu javlja na početku i pri koncu teksta, dan naslov »Livre d'Enanchet«. Sadržaj je tog djela, u formi razgovora između oca i sina, trostruk: u prvom dijelu nakon uvoda ponajprije dolazi pouka o ljudskim dobima i staležima (dijete, clericus, svećenik, prelat, biskup, redovnik, papa, težak, trgovac, razna zanimanja, liječnik, sudac, dvorski ljudi, kmetovi, vitezovi, žene, djevojke, sluge), zatim dolazi drugi dio, mnogo sličan prvom, u kojem autor prema bibliji opisuje postanak nekih staleža (plemeniti, robovi, kmetovi, vojvode, vitezovi, valvazor, grof, markiz, car, papa, kapetan), a rađen je prema Komestorovoj *Historia scholastica*, vulgati, Gotfridu Viterpskom (*Speculum regum*); iza toga dolazi treći dio, kome je sadržaj pouka o ljubavi (»la dotrine d'amor«), rađena većim dijelom prema *Tractatus amoris* i *Tractatus de amoris reprobatione* Andrea Kapelana.¹

Iza Musafije mnogi su se bavili ovim starofrancuskim spisom, što s literarnohistorijskog, što s jezičnog stajališta: F. Wolf, Gaston Paris, E. Trojel, Pio Rajna, W. Förster, M. Bruns (disertacija o jeziku), W. Söderhjelm, G. Rohlf, Gamillscheg, P. Meyer, G. Bertoni i W. Fiebig (izdanje rukopisa s opširnom literarnohistorijskom i lingvističkom studijom, iz koje izlazi, da je djelo pisano 1287. u Sjevernoj Italiji).² Godine 1945. otkrio sam u metropolitanskom odjeljenju zagrebačke Sveučilišne knji-

¹ Za odnose ovog starofrancuskog djela prema spomenutim latinskim predlošcima, cf. W. Fiebig, *Das »Livre d'Enanchet«*, Jena-Leipzig, 1938. (= *Berliner Beiträge zur romanischen Philologie*, VIII, 3/4), pp. XXII–XXIX.

² O historiji proučavanja ovoga djela, v. Fiebig, o. c., p. XIV–XV.

žnice u zborniku MR 92 novi rukopis djela *Livre d'Enanchet*, datiran s godinom 1252, što će pomoći dalje proučavanje ovog starofrancuskog djela, jer je zagrebački rukopis i stariji i s jezične strane različan prema bečkom.³ U svom članku o zagrebačkom primjerku djela *Moralités des philosophes*⁴ govorio sam o vezama djela *Moralités des philosophes* i *Livre d'Enanchet*, iz čega izlazi, da su ta dva djela odmah u početku bila tijesno vezana, a te će veze u ovom članku biti još jače istaknute.

Ovdje kanim izvesti na čitac pitanje, što zapravo predstavlja zagonetno ime *Enanchet*. Isto tako nastojat ću protumačiti uvod u djelo *Livre d'Enanchet*, što dosada, premda je već Fiebig izveo dosta dobro interpunkciju⁵ toga uvoda, nije bilo učinjeno (sam Fiebig kaže, da je taj uvod »reichlich verworren«⁶).

1. – Danas je tome djelu naslov *Livre d'Enanchet*, a sam *Enanchet* se iza svih studija smatra kao prevodilac i kompilator djela, a prema analizi djela i svećenik.⁷ Da bismo pravo spoznali, tko je zapravo *Enanchet*, potrebna je analiza onih dijelova ovoga teksta (uglavnom uvoda), u kojima se to ime javlja, a potrebno je znati i sve varijante, u kojima ono dolazi.

To ime dolazi kao

a) *Enanchet* – prva riječ u uvodu djela u bečkom i u zagrebačkom rukopisu.⁸ U zagrebačkom rukopisu je prvo *n* ispisano poluinicijalno te se može čitati i *l* (= *conl*; tako je i bilo transliterirano kao *econlanchet* i *eclanchet*⁹), ali da se i tu upravo radi o slovu *n*, dokazuje riječ *Endice* na f. 69ro kodeksa MR 92 (tekst djela *Livre d'Enanchet*), gdje *n* ima isti oblik kao i u *Enanchet*.

b) *Annanchet* – u naslovu molitve upućene Majci Božjoj, koja je dodana kao konačni tekst (eksplicit) samo u bečkom rukopisu (»Ceste epistre tramist Annanchet a la celerere de joie«).¹⁰

c) *En achet* – u popisu iz 1407 knjiga knjižnice kapetana Franje (Francesco) Gonzage iz Mantove, gdje se nalazio i *Livre d'Enanchet*.¹¹

d) *Es ancet* – u jednoj frankotalijanskoj mucii (*passio*) 14. st., gdje se na koncu moli Krist, da oslobodi muka čistilišnih nekoga pisca »es ancet-a«:

³ v. V. Putanec, *Romania*, 70 (1948), p. 74–83.

⁴ v. V. Putanec, *Zagrebački rukopis starofrancuskog djela »Moralités des philosophes«* = *Rad*, 304, p. 58–9.

⁵ Svoje interpungiranje i čitanje (usp. krivo *tradement*) ovoga uvoda, kako sam ga proveo u *Romania*, 70, p. 78, prema novom gledanju djelomično ispravljam u ovom članku (v. prilog I).

⁶ cf. Fiebig, o. c., p. XXXIII.

⁷ cf. id., ib., XVI–XVII, i nota, te p. 159 s. v. *Enanchet*.

⁸ v. prilog I i Fiebig, o. c., p. XV, p. 2.

⁹ cf. *Romania*, 70, p. 78, nota.

¹⁰ cf. Fiebig, o. c., p. 97.

¹¹ cf. id., ib., p. XVI.

He douz roi hors de tristece
 Ostez vos es ancet et breument
 Qe tiel roman nos aprent
 Del quiel avromes ioie et henor
 Plus que dir ne se poroit a nul ior ...

U ovom »es ancet« vidi Fiebig našega Enancheta.¹²

Prije nego prijedemo na analizu uvoda u djelo *Livre d'Enanchet* i spomenutog materijala grafijâ ovoga imena, spomenimo, kako su tumačili ovo ime neki drugi pisci: Wolf¹³ u tom imenu vidi kompozit od *en* »dominus« (u provansalskom dijalektu) i *Anchet*, a Rajna¹⁴ talijanski deminutiv na *-et(o)* od *Avanzo: Enanzo*. Što se tiče čitanja, Mussafia i Bruns pretpostavljaju čitanje *Ananchet*, jer su opazili, da se u jeziku djela *Livre d'Enanchet* ne razlikuje grafija *en* i *an*. Rajni je smetalo izvođenje *Enanchet* < *Enanzo* zbog *z* > *ch*, na što Fiebig upućuje, da je *ch* = *c(e)* obična pojava u ovom rukopisu.¹⁵

2. – Evo analize prvog dijela uvoda u djelo *Livre d'Enanchet* (v. pri-log I i II). U prvih pet rečenica veli se, da neki *Enanchet* u svojim djelima (por *soi*, usp. tal. *da per se*) veli, da su tri stvari potrebne autorima, t. j. *materia*, *intentio* i *utilitas*; *materia* je majka stvari, kao što je željezo majka noža, *intentio* je tumačenje (obrada) djela, *utilitas* je čast i korist dobivena od *materije* i *intencije*. Odmah nam upada u oči, da se ovdje radi o takozvanim premisama ili περιουχί-ama, koje su obične u uvodima srednjovjekovnih djela. O broju tih premisa nije nikad bilo jednodušnosti kod starih pisaca. Za Aristotela su *causae*: *materia*, *forma*, *artifex*, *propositum*. Seneca se nije izrazio o broju premisa, kao što se vidi iz priloga III, ali mu pripisuju iste premise kao Aristotelu.¹⁶ Ciceron u *De inventione* govori o *genera artis*, *officium*, *materia*, *partes*. J. Afer u *superficiis dictionis* govori o *species dictionis*, *auctoritas*, *conscriptor*, *modus*, *ordo*. Servije u uvodu *Eneide* govori o *poeta*, *titulus*, *qualitas versuum*, *numerus librorum*, *commentarium*. Pierre de Peckam (13. st.)

¹² cf. id., ib., p. XVII, nota. Ipak treba upozoriti, da ovo Fiebig donosi »mit allem Vorbehalt«.

¹³ cf. F. Wolf, *Denkschriften der Akademie der Wissenschaften*, fil.-hist. kl., XIII, p. 178, nota 3, i Fiebig, o. c., p. XVII.

¹⁴ cf. P. Rajna, *Studi di filologia romanza*, V, p. 208, i Fiebig, o. c., p. XVI.

¹⁵ Fiebig, o. c., p. XVII. U toku štampanja članka upozorio me dr. W. Fiebig na članak W. Mulertta u *Zeitschrift für französische Sprache und Literatur*, 63 (1940), str. 75–6, u kojem iznosi mišljenje, da se pod imenom *Enanchet* krije pseudonim nekog golijarda, nastao prema imenu *Enac*, koje nosi neki div u Starom zavjetu. Kako nije provedena analiza uvodne glave djela *Livre d'Enanchet*, na kojoj se analizira osnova moje tumačenje, da je *Enanchet* = *Seneca*, ime *Enac* dolazi u obzir samo kod eventualnog tumačenja, kako je autor našega djela došao na misao, da prekroji Senekino ime u *Enanchet*, t. j. da je to izvedeno prema imenu *Enac*, a ovakovo tumačenje nije nužno i ne nameće se samo po sebi, ako usporedimo sve elemente moje analize.

¹⁶ cf. G. Boffito, *L'Epistola di Dante Alighieri a Cangrande della Scala = Memorie della reale accademia delle scienze di Torino*, ser.-sec., t. LVII (1907), classe di scienze morali, storiche e filologiche, p. 21.

u prologu govori o *autor, titulus, materia, forma, finis* (»*autur, entitlement, matire, furme, fin*«). Cecco d'Ascoli govori o *causa materialis, efficiens, formalis, finalis*. Ima i vrlo ranih podjela sličnih podjelama u *Enanchetu*: Aleksandar Neckam, Ivan od Garlande i Adam du Petit-Pont imaju *auctor, materia, intentio, causa, utilitas, titulus*. To su pisci iz konca 12. i početka 13. st., a vremenski iza *Enancheta* sličnu podjelu donosi Benvenuto da Imola (14 st.): »Et primo quaeritur quis libri auctor, secundo quae materia, tertio quae intentio, quarto quae utilitas, quinto cui parti philosophiae supponatur, sexto quis libri titulus«. ¹⁷ Ali potpuno istu podjelu kao u *Enanchetu* donosi jedan vjerojatno u Italiji pisan predgovor latinskom djelu *Moralium dogma philosophorum*, u prijepisu iz 14. st.: »Ideoque sciendum est quod materia ipsius (sc. libri) est utile et honestum, intentio sua est summam docere ethicam Tullianam et Tullium et Senecam imitari, utilitas est cognitio utilis et honesti«. ¹⁸

Kada bismo površno gledali, mogli bismo *Enanchetovu* podjelu dovesti u vezu s podjelom anglonormanskih pisaca A. Neckama i Ivana od Garlande, ali nas 3. rečenica uvoda, a s tim u vezi i 1. rečenica uvoda upućuju na pisca, koji ne govori o »stvari« (ta bilo bi i u 3. rečenici prirodnije reći »*maitire est mere de l'ovre*«, ako usporedimo 4. rečenicu, gdje se veli »*entencion est l'ovremant de l'ovre*«), nego o latinskom filozofskom terminu *causa* (v. prilog III). Samo u slučaju, ako mislimo na *causa*, ova 3. rečenica uvoda dobiva na smislu: *materia est mater causae sicut fer est mater cultri*. Smatramo, da je *chouse* u ovu rečenicu došlo iz jednog latinskog teksta, gdje je stajalo *causa*. Prema tome moramo i u 1. rečenici uvoda staviti *chouse = causa*, t. j. treba čitati: *triplex causa* (ili *tres causae*) est auctoribus: *materia, intentio, utilitas*. Zato moramo tražiti pisca, koji u svojoj podjeli ima *causa, triplex causa* (t. j. da mu je podjela bar prividna na tri *causae*). Od svih spomenutih jedino Seneka dolazi u obzir, jer on ima izričito »*triplex causa est*« (v. prilog III), što potpuno odgovara *Enanchetovu* »*Trois chouses purtinent as autors*«. *Enanchetova* se podjela premisa slaže i u ostalim dijelovima sa Senekom. U Seneke je *Enanchetov* autor mogao naći osim *triplex causa* još ove dijelove svoje podjele: *materia* (= *maitire* u *Enancheta*), *forma* (= *intentio* u *Enancheta*, usp. *entencion est l'ovremant de l'ovre*; ako je *intentio* obrada djela, onda je to *forma*), *propositum* (= *utilitas* u *Enancheta*, usp. u Seneke »*quarta causa est faciendi propositum*« i slijedeći tekst do »*His quintam*«, gdje se govori o koristi, koje tvorac ima od djela, v. prilog III). Kao što se vidi iz Senekine poslanice Luciliju, br. 65 (v. prilog III), Seneka se nije odlučio o broju, koliko ima *causa*, nego je pače stvar

¹⁷ O tim premisama kod spomenutih autora, cf. Boffito, o. c., p. 21–2, te Meyer, *Romania*, VIII (1879), p. 327 i 329.

¹⁸ cf. prilog V i Holmberg, *Das Moraliū dogma philosophorum des Guillaume de Conches* (= *Arbeten utgivna med Understöd V. Ekmans Universitetsfond*, Uppsala. br. 37), p. 6, 14, 20–1, 77. Da je ovaj predgovor pisan u Italiji, uz to što je vezan uz rukopis V, u kojem se nalazi i posveta Bartolomea de Recanato, dokazuje i upućivanje na *Campania Gallica*, što se može shvatiti samo tako, da je pisan u kraju, gdje je bio poznat pojam *Campania italica* (= *Campagna*).

predao Luciliju, da odluči. Ali je izvjesno, da je autor djela *Livre d'Enanchet* svoju podjelu skrojio prema Senekinoj poslanici ili prema tekstu, gdje se citiralo ovo mjesto iz Senekine poslanice. Prema tome možemo sa sigurnošću tvrditi, budući da u čitavoj starofrancuskoj literaturi ne postoji autor *Enanchet*, da je ime *Enanchet* preinaka Senekina imena, koju je izvršio kompilator djela *Livre d'Enanchet*. Dakle, u prvih se pet rečenica ovoga uvoda veli: »Sam Seneka u svojim djelima veli, da tri *causae* pripadaju autorima: materia, intencija i korist; materija je majka *causae*, kao što je željezo majka noža, intencija je tumačenje i obrada djela, a korist je čast i profit, koji nastaju od materije i intencije«.

Ovu svoju tvrdnju o istovjetnosti *Enanchet* = *Seneca* potkrepljujemo u prvom redu i načinom, na koji mislimo, da je došlo do ove zamjene (o ostalim dokazima vidi dalje kod analize ostalih rečenica uvoda u djelo). Smatramo, da je u jednom starijem rukopisu, latinskom ili starofrancuskom, stajalo doista »Seneca ipse dicit triplicem causam esse auctori-bus ...« ili »Seneques por soi dit que trois chouses purtinent as autors ...«, ali je u jednom rukopisu bilo ime nejasno ispisano, bez izvedenog inicijalnog *s*, a *s* poluinicijalnim *e* (v. gore o poluinicijalnom *n*) te je nepažljivi prepisivač dobio *eneca* ili *eneques*. Jedan od slijedećih neukih prepisivača pročitao je ovo *Eneques* kao *Enēqet* (možda u vezi s talijanskim sufiksom na *-etto*), što je u grafiji gdje je $k = q = ch$ (sjeverna Italija), moglo postati i *Enēchet*, a to je, s obzirom na miješanje *en* i *an* u *Livre d'Enanchet*, dalo i *Enanchet*. Da je Seneca > Seneques u sjevernoj Italiji doista bio pisan i *Seneches*, vidimo iz zagrebačkog rukopisa *Moralités des philosophes*, gdje doista imamo dva puta *seneches*, jedan put *seneces*, a četiri put *seneques* odnosno *seneges*.¹⁹ Ovo bi bio prvi način, na koji mislimo, da je moglo doći do preinačivanja Senekina imena u *Enanchet*, a sastojao bi se, kao što smo vidjeli, iz nehotimičnog krivog čitanja i loše grafije. Ali ima još jedan način, na koji je moglo doći do ovog preinačivanja, a taj bi bio u hotimičnom preinačivanju imena pisca Seneke, imena pisca, koji je bio poganin i kome je trebalo u jednom kršćanskom djelu zamesti trag.²⁰ A ideju, da preinačenje izvede baš sa *Enanchet*, mogao je kompilator ovoga djela naći u rukopisu, i to u grafijama, na koje smo upravo upozorili: *Seneca* > *Seneques* > *Seneges* > *Eneques* > *Eneqes* > *Enēqet* > *Enēches* > *Enēchet* > *Enenchet* > *Enanchet* i sl.

3. – Seneka je jedan od klasičnih pisaca, koji je u čitavom Starom i Srednjem vijeku u vezi s kršćanstvom imao veoma rijetku sudbinu. Zbog

¹⁹ Pisanje sa *ch* izvedeno je u prvom dijelu rukopisa, a sa *q(u)* u drugom, prema Holmbergovu izdanju na mjestima 94, 14 pa 104, 4 i 108, 13 sa *ch*, a na mjestima 110, 16 pa 126, 20 te 128 14 i 21 sa *q(u)*. Usp. *Rad.*, 304, p. 49, var. 45 i p. 54, b.

²⁰ Jedno sam vrijeme mislio, da je netko u ovom uvodu citirao sirske pisca kompilatora *Enanišo* (VI. v.), to više što se iznosi, da je napisao zbirku *divizija i definicija*. Ali mi dr. G. Furlani sa Instituta za orijentalne nauke u Rimu (*Istituto di studi orientali*) u pismu od 8. XII. 1955. saopćuje, da u *Enaniša* nema ništa slično premisama u *Enancheta*. Kad bi se moglo dokazati, da su u 13. st. u sjevernoj Italiji poznavali sirske pisce, moglo bi se pomisliti, da je netko hotimično htio zamijeniti poganina Seneku sa kršćaninom *Enanišom*.

njegove stoičke filozofije smatrali su ga napola kršćaninom. Izmišljena je korespondencija između njega i apostola Pavla. Pripisivano mu je autorstvo nekih čisto kršćanskih spisa. Iz našega izlaganja vidjet će se, da mu je pripisivano i autorstvo djela *Moralium dogma philosophorum*, a ovdje vidimo, da mu se preinačuje ime što zbog grafičkih, što zbog drugih razloga.²¹

4. – Ali izvršimo analizu uvoda djela *Livre d'Enanchet* do kraja. Ta će nam analiza dati još jedan dokaz, da je *Enanchet* = *Seneca*, a dat će nam i za historiju djela nekih podataka.

U 6. rečenici veli se, da se i u ovoj knjizi (*Livre d'Enanchet*) nalaze spomenute tri stvari potrebne autorima: *materia, utilitas, intentio* te se u 7. rečenici veli, što smo već čuli u 3., 4. i 5. rečenici. U 8. rečenici, koja se činila najzapletenijom, veli se ovo: »Dakle je on (sc. *Enanchet* = *Seneca*) prema alegoriji (= alegorijski, na način alegorije; u bečkom se rukopisu veli »na način tropologije, tropologijski«) načinio ovu drugu (da je segunt < secundus, vidi se iz veza, koje ovo djelo ima s *Moralium dogma philosophorum*, o čemu niže) raspravu o dobrom vladanju (o dobrom moralnom vladanju, o dobrim običajima), ovu drugu raspravu o pouci svoga sina, te intenciju tumačenjem (obradom) pouke, a korist pouke svoga sina čašću, što će je steći svojim djelom kod boga i ljudi od ovoga svijeta.«²² Dakle, veli se, da je pisac načinio u obliku alegorije ovo drugo djelo o dobrom vladanju, te da je u prvim rečenicama spomenutu intenciju postigao (il a fet) obradom pouke, a korist (*utilitas*) čašću, koju će steći djelom. U 9. i 10. rečenici veli se: »A zašto je to učinio? Zato da bi poučio svoga sina, kuda mora ići onaj, koji ne zna ići, gdje je čast i dobro, i što je poticaj onima, koji znadu da moraju iskoristiti svoje znanje u svrhu, zbog koje im je dano«.

Iz ove 8.–10. rečenice uvoda izlazi, da pisac, prevodilac ili kompilator djela *Livre d'Enanchet* u svom uvodu naznačuje, da nije on, nego isti citirani *Enanchet* napisao ovu »drugu raspravu o dobrom vladanju«, i to, da bi poučio svoga sina. Dakle, znači, da se pred knjigom, koju kompilira ili piše, a pripisuje je *Enanchetu*, nalazila još jedna »rasprava o dobrom

²¹ O sudbini Seneke u Starom i Srednjem vijeku, v. A. Graf, *Roma nella memoria e nella immaginazione del Medioevo*, 2a ed., Torino, 1915., i C. Pascal, *Contributi alla storia della fortuna di Seneca nel Medioevo = Letteratura latina medievale*, Catania, 1909, p. 119–154.

²² Da segunt tropologie treba shvatiti *secundum tropologiam*, mislio je već Fiebig, o. c., p. XXXIII. U zagrebačkom rukopisu umjesto *tropologie* unijela je neka ruka na radiranom mjestu riječ *alegorite*. Stvar ništa ne mijenja na značenju rečenice, barem ne mnogo. I *allegoria* i *tropologia* su vrste figuralnog izražavanja, usp. Hugon od Santo Caro: »Differunt enim historia, allegoria, tropologia, anagoge. Historia docet quid factum, tropologia quid faciendum, allegoria quid intellegendum, anagogia quid appetendum« (cf. Boffito, o. c., p. 22.). Za *tropologia* donosi Fiebig, o. c., p. 154, s. v., značenje »bildhafte Sprache«, s uputom na Godefroyeovo rječnik, X, 814 b. Nije mi jasno, što ovdje *allegoria* označuje, da li sliku razgovornog tona u djelu ili nas upućuje na oblik vizije u snu kao u prilogu IV. (v.). Možda označuje i onu alegoričnu priču o *beste* i *basilisque*, koju treba da sin pobijedi, ako hoće da dobije očevu baštinu, o čemu se priča u drugom poglavlju djela *Livre d'Enanchet*, odmah iza uvoda.

vladanju, o dobrim običajima«, još jedno »djelo o pouci svoga sina«. Dvije nas stvari upućuju, da je to traktat *Moralités des philosophes*. Prvo, i *Moralités des philosophes* smatralo se kao djelo, koje je sastavljeno kao pouka sinu (v. prilog V, gdje se govori, da ga je sastavio Ciceron kao pouku svome sinu), a drugo, doista je djelo *Moralités des philosophes* bilo prepisivano zajedno sa *Livre d'Enanchet* na taj način, da je *Moralités des philosophes* bila »prva rasprava o dobrom vladanju, moralu«, a *Livre d'Enanchet* »druga rasprava o dobrom vladanju«, kao što izlazi iz popisa knjiga knjižnice Franje Gonzage iz 1407.:« 19. Item. Liber mortalitatum (= moralitatum!). Et de conditionibus diversarum gentium. Incipit: En achet por soi dit che trois choses. Et finit: de di sabaho quatordice di di junis. Continet cart. 64.«, gdje *Liber mortalitatum* označuje *Moralités des philosophes*, a *Et de conditionibus diversarum gentium* djelo *Livre d'Enanchet*.²³ Znači, dakle, da je i *Moralités des philosophes* također djelo *Enancheta* (t. j. »prva pouka o dobrom vladanju«), a budući da se *Moralités des philosophes* nigdje ne pripisuje *Enanchetu*, nego se među drugima pripisuje i Seneki (usp. *Li livres de Seneke* i *Li livres de Seneqes de moralitez*, naslovi rukopisa prvog u Bibl. nat. 375 fr. i Laur. plut., XLI²⁴), izlazi također, da je *Enanchet* = *Seneca* kao još jedan dokaz, da smo ispravno u *Enanchetovim* premisama otkrili Senekino autorstvo.²⁵

5. – Preostaje nam, da protumačimo postanak ostalih grafija (v. gore 1, a-d) imena *Enanchet* (*Annanchet*, *En achet*, *Es ancet*; o grafiji čitanja *econlanchet*, v. gore, 1, a).

Grafija *Annanchet* je nastala kasnijim miješanjem izgovora *en* i *an* u *Livre d'Enanchet*, kada se već potpuno zaboravilo na bilo kakvu vezu sa Senekom.²⁶ Na to, da je grafija *Annanchet* sekundarna, upućuje to, što se molitva »Ceste epistre tramist Annanchet a la celerere de ioie«

²³ V. o tome i u *Rad*, 304, p. 58–9. Tako u tom rukopisu iz 1407., cf. i *Romania*, IX (1880), p. 508. Poslije, kada se zaboravilo na veze, koje postoje između ovih djela, kada se više nije razumio uvod u djelo *Livre d'Enanchet* i kada se zapazilo, da su to upravo dva djela, počelo se prepisivati obrnutim redom, što je slučaj u jednom drugom rukopisu, koji se spominje 1606. i u zagrebačkom kodeksu MR 92.

²⁴ V. Holmberg, o. c., p. 6, nota 5 i 6, p. 30, nota 1. Iz Holmberga, o. c., p. 6 i nota 5 izlazi, da je ovo djelo bilo pripisivano i Ciceronu. Iz toga izlazi da je tekst, prema kojemu je bio rađen prijevod djela *Moralités des philosophes* i koji je imao u ruci kompilator djela *Livre d'Enanchet*, bio pripisivan Seneki, a ne Ciceronu, ni bilo kojem drugom piscu, kojima se pripisivalo ovo djelo u drugim rukopisima, cf. Holmberg, o. c., p. 5–8.

²⁵ Da su *Enanchetove* premise bile poznate i sastavljaču jednoga od predgovora latinskom tekstu *Moralium dogma philosophorum*, izlazi iz priloga V, usp. nota 18. To je još jedan dokaz za to, da su jednom, možda već u latinskom originalu, ova sadašnja dva djela činila cjelinu, v. nota 23 i tekst, na koji se odnosi. Nije isključeno, budući da je ovaj predgovor sačuvan u rukopisu 14. st., te pisan vjerojatno u Italiji (v. nota ovdje 18), da je on nastao u vezi s uvodom djela *Livre d'Enanchet*: pisac je tog predgovora imao jedno djelo, koje je sadržavalo i *Moralités des philosophes* i *Livre d'Enanchet*, pa je jedan dio predgovora (dio o premisama, v. prilog V, podcrtani tekst) udesio prema *Livre d'Enanchet*.

²⁶ cf. Fiebig, o. c., p. XVII, 158–9, s. v.

nalazi tek u bečkom rukopisu iz 1287., a u zagrebačkom je rukopisu od 1252. nema. Osim toga analizom ove molitve može se vidjeti, da je ona upravo samo parafraza i kao neko produbljenje teksta, koji se nalazi pred njom, a ima ga i bečki i zagrebački rukopis, kao zaključak »pouke o ljubavi« (usp. rubriku bečkog rukopisa »La conclusion de ceste doctrine«).²⁷

Grafija *En achet* iz 1407. pretpostavlja ispuštanje tilde na *a* (\bar{a} !), a osim toga nam osvjetljava, kako je obratnim putem moglo doći do *en* i *an* u* *Enēchet* (v. gore 2, 4. alineja).

O poistovjećenju *Es ancet* = *Enanchet*, na koje je upozorio Fiebig (v. gore 1, d), ne može se ništa sigurno reći. Trebalo bi pregledati čitav original (Meyer ga nije izdao u cijelosti). Samo po sebi ne bi bilo ništa neobično krivo pisanje ovoga imena u ovoj frankotalijanskoj *Muci* (passio). Pače bi u slučaju istovjetnosti *es ancet* = *Enanchet* = *Seneca* dotični tekst dobio na jasnoći, jer bi se u tom slučaju radilo o Seneki, za koga se moli u toj zaključnoj molitvi, neka bi ga Krist spasio iz čistilišta (»hors de tristece«), budući da piše tako dobre »romane«. Samo za pogana Seneku može se sa sigurnošću moliti, da mu se oprostí poganluk (zbog koga se pogani nalaze po vjerovanju srednjovjekovnih ljudi u čistilištu).²⁸ Ako bi se radilo o piscu kršćaninu, nema nikakve sigurnosti, da se nalazi baš u čistilištu. Svakako bi ova *Muka* zaslužila detaljan studij.

6. – Ostaje još pitanje, gdje i kada je moglo doći do preinake imena *Seneca* u *Enanchet*. Pitanje je veoma zamršeno, jer još uvijek nismo pronašli latinski original djela *Livre d'Enanchet*, dok za *Moralités des philosophes* imamo sigurno ustanovljeno, da je prijevod latinskog djela *Moralium dogma philosophorum*. Zasada nije otkriven osim toga nijedan starofrancuski primjerak djela *Livre d'Enanchet*, koji bi bio pisan na francuskom tlu. Ipak bi se na temelju grafije *en* = *an* i *q* = *k* = *ch* u grafiji *Enanchet* moglo zaključiti, da je do preinake imena *Seneca* u *Enanchet* došlo na talijanskom tlu,²⁹ i to na koncu 12. ili početku 13. stoljeća, uzevši u obzir postanak starofrancuskog prijevoda *Moralium dogma philosophorum*.³⁰

²⁷ O tome, kako su srednjovjekovni pisci nastojali karnalnu ljubav spiritualizirati ljubavlju prema Majci Božjoj, v. *Histoire littéraire de la France*, t. XXIII, p. 291 i Wolf, o. c., (v. nota 13), p. 136 i 191–2.

²⁸ Kakvo su mišljenje imali srednjovjekovni ljudi o pitanju, gdje se nalaze pogani na drugom svijetu, može se vidjeti i iz Danteove *Božanske komedije*, djela u neku ruku suvremenog i *Enanchetu* i spomenutoj frankotalijanskoj *Muci*.

²⁹ v. *Rad*, 304, p. 54, b.

³⁰ Za starofrancuski prijevod latinskog djela *Moralium dogma philosophorum* (latinski tekst nastao oko 1122.–1154.; cf. Holmberg, o. c., p. 8). može se tvrditi, da je nastao negdje pod konac 12. i na početku 13. stoljeća, cf. Holmberg, o. c., p. 36 i nota 1. Fiebig, o. c., p. XXXIV–V smjestio je vremenski postanak djela *Livre d'Enanchet* u doba između 1175/1200.–1250., što bi odgovaralo svemu, što dosada znamo o postanku ovog doktrinala, a njegove veze s djelom *Moralités des philosophes* nisu pomogle uže vremensko opredjeljivanje.

PRILOZI:

I. Uvod u *Livre d'Enanchet* prema zagrebačkom rukopisu (u zagradi se nalaze varijante bečkoga rukopisa).

Enanchet por soi dit que trois choses [w choses] purtinent [w por-] as auteurs [w -or]. Ce est [w cest] maitire [w matire], entencion [w -ons], e [w et] utilitié. Maitire [w matire] est mere de la chouse ausi [w si] cum [w com] lo fer est dou coltel [w cortel]. Entencion [w -ons] est l'ovremant [w aovr-] de l'ovre [w oeuvre]. Utilitié est l'onor e-l preu de matire e [w et] d'entencion [w -ons]. Mes en cest livre est maitire [w mat-], entencion [w -ons] e [w et] utilitié. Matire est [w la] dotrine, entencion [w -ons] son ovrement [w aovremant], utilitié [w est] conclusion [w -ons] de matire e [w et] d'entencion [w -ons]. Don il a fet [w fait] segont [w -ond] aleguorité [w tropologie] ce est [w cest] segunt [w -ond] traitement [w tractemant] de bon costumes [w de costums], de dotrine son fil [w et], dou such ovremant [w aovremant] entencion [w -ons], de l'onor [w onour] qe [w que] il aura por sa ovre [w oeuvre] pres deu a [w et] la gent [w jent] de ce [w cest] monde utilitié de matire son fil. E [w et] por [w par] quoi? Por il [= il], w lui] aprendre en ce que soit voie a cil que [w qui] ne soit [w sevent] d'aler la o il aie [w vient] onor [w honor] e [w et] bien [w et], henortemant a cil [w caus] que [w qui] soient [w sevent] que il deivent [w doient] ovrer [w aovrer] sa [w en] sience [w sc-] en [w a] ce por quoi cle [w cele?] li est donee.

II. Prijevod na novofrancuski uvoda djela *Livre d'Enanchet*, s varijantama pod B.

A. Enanchet lui-même dit que trois choses [= trois causes »triplex causa«] appartiennent aux auteurs: c'est-à-dire la matière, l'intention et l'utilité. La matière est la mère de la chose [= causa] ainsi que le fer l'est du couteau, l'intention est l'explication de l'oeuvre, l'utilité est l'honneur et le profit de la matière et de l'intention. Alors, dans le livre présent il y a la matière, l'intention et l'utilité. La matière est l'enseignement, l'intention est l'explication de la matière, l'utilité est la conclusion déduite de la matière et de l'intention. Il a fait donc une seconde allégorie (tropologie) c'est-à-dire un second traité de bonnes coutumes, un second traité de l'enseignement de son fils, et l'intention par l'explication de l'enseignement et l'utilité de l'enseignement (de la matière!) de son fils par l'honneur que lui apportera son oeuvre auprès du dieu et des gens de ce monde. Et pourquoi? Pour apprendre à son fils ce qui est la voie à celui qui ne sait pas aller là où il y a l'honneur et le bien, et ce qui est l'exhortation à ceux qui savent qu'ils doivent faire agir leur science dans le but pour lequel elle leur est donnée.

B. Varijante: Il a fait donc selon allégorie (tropologie), ce second traité de bonnes coutumes, ce second traité de l'enseignement de son fils...

III. Tekst Senekine poslanice Luciliju br. 65 (VII, 2) prema *L. Annaei Senecae ad Lucilium epistolarum moralium quae supersunt*, ed. O. Hense, 1898 = *L. A. Senecae opera quae supersunt*, vol. III., str. 190-196. Ispušten je jedan dio teksta unutar citiranog dijela i konac poslanice, dijelovi, koji nisu važni za raspravu o uzrocima (causae). Kurzj je moj.

SENECA LUCILIO SUO SALUTEM

Hesternum diem divisi cum mala valetudine: autemerdianum illa sibi vindicavit, postmeridianum mihi cessit. Itaque lectione primum temptavi animum, deinde cum hanc recepisset, plus illi imperare ausus sum, immo permittere: aliquid scripsi et quidem intentius quam soleo, dum cum materia difficili contendo et vinci nolo, donec intervenerunt amici, qui mihi vim adferrent et tamquam aegrum intemperantem coercerent. In locum stili sermo successit, ex quo eam partem ad te perferam, quae in lite est. Te arbitrum addiximus. Plus negotii habes quam existimas. *Triplex causa est.* Dicunt, ut scis, stoici nostri duo esse in rerum natura, ex quibus omnia fiant, causam et materiam. Materia iacet iners, res ad omnia parata, cessatura si nemo moveat, causa autem, id est ratio, materiam format et quocumque vult versat, ex illa varia opera producit. Esse ergo debet unde fiat aliquid, deinde a quo fiat. Hoc causa est, illud materia. Omnis ars naturae imitatio est. Itaque quod de universo dicebam, ad haec

transfer, quae ab homine facienda sunt: statua et materiam habuit, quae pateretur artificem, et artificem, qui materiae daret faciem. Ergo in statua materia aes fuit, causa opifex. Eadem condicio rerum omnium est: ex eo constant, quod fit, et ex eo, quod facit. *Stoicis placet unam causam esse, id quod facit. Aristoteles putat causam tribus modis dici: »prima«, inquit, »causa est ipsa materia, sine qua nihil potest effici; secunda opifex. Tertia est forma, quae unicuique operi inponitur tamquam statuae«. Nam hanc Aristoteles idos vocat. »Quarta quoque«, inquit, »his accedit, propositum totius operis«. Quid sit hoc, aperiatur. Aes prima statuae causa est. Numquam enim facta esset, nisi fuisset id, ex quo funderetur ducereturve. Secunda causa artifex est. Non potuisset enim aes illud in habitum statuae figurari, nisi accessissent peritae manus. Tertia causa est forma. Neque enim statua ista doryphoros aut diadummenos vocaretur nisi haec illi esset impressa facies. Quarta causa est faciendi propositum. Nam nisi hoc fuisset, facta non esset. Quid est propositum? Quod invitavit artificem, quod ille secutus fecit: vel pecunia est haec, si venditurus fabricavit, vel gloria, si laboravit in nomen, vel religio, si donum templo paravit. Ergo et haec causa est, propter quam fit: an non putas inter causas facti operis esse numerandum, quo remoto factum non esset? *His quintam Plato dicit exemplar, quam ipse ideam vocat:* hoc est enim, ad quod respiciens artifex id, quod destinabat, efficit. Nihil autem ad rem pertinet, utrum foris habeat exemplar, ad quod referat oculos, an intus, quod ibi ipse concepit et posuit. Haec exemplaria rerum omnium deus intra se habet numerosque universorum, quae agenda sunt, et modos mente complexus est: plenus his figuris est, quas Plato ideas appellat, immortales, immutabiles, infatigabiles. Itaque homines quidem pereunt, ipsa autem humanitas, ad quam homo effingitur, permanet, et hominibus laborantibus, intereuntibus illa nihil patitur. *Quinque ergo causae sunt, ut Plato dicit: id ex quo, id a quo, id in quo, id ad quod, id propter quod. Novissime id quod ex his est.* Tamquam in statua, quia de hac loqui cepimus, id ex quo aes est, id a quo artifex est, id in quo forma est, quae aptatur illi, id ad quod exemplar est, quod imitatur is, qui facit, id propter quod facientis propositum est, id quod ex istis est, ipsa statua est... Fer ergo iudex sententiam et pronuntia, quis tibi videatur veri simillimum dicere, non quis verissimum dicat. Id enim supra nos est quam ipsa veritas.*

*Haec, quae ab Aristotele et Platone ponitur, turba causarum aut nimium multa aut nimium pauca comprehendit. Nam si, quocumque remoto quid effici non potest, id causam iudicant esse faciendi, pauca dixerunt. Ponant inter causas tempus: nihil sine tempore potest fieri. Ponant locum: si non fuerit, ubi fiat aliquid, ne fiet quidem. Ponant motum: nihil sine hoc fit nec perit. Nulla sine motu ars, nulla mutatio est. Sed nos nunc primam et generalem quaerimus causam. Haec simplex esse debet. Nam et materia simplex est. Quaerimus, quid sit causa? Ratio scilicet faciens, id est deus. Ista enim, quaecumque rettulistis, non sunt multae et singulae causae, sed ex una pendent, ex ea, quae faciet. Formam dicis causam esse? Hanc inponit artifex operi: pars causae est, non causa. Exemplar quoque non est causa, sed instrumentum causae necessarium. Sic necessarium est exemplar artificis, quomodo scalprum, quomodo lima: sine his procedere ars non potest. Non tamen hae partes artis aut causae sunt. »Propositum«, inquit, »artificis, propter quod ad faciendum aliquid accedit, causa est.« *Ut sit causa, non est efficiens causa, sed superveniens.* Hae autem innumerabiles sunt: nos de causa generali quaerimus. Illud vero non pro solita ipsis subtilitate dixerunt, totum mundum et consummatum opus causam esse. Multum enim interest inter opus et causam operis.*

Aut fer sententiam aut, quod facilius in eiusmodi rebus est, nega tibi liquere et nos reverti iube...

IV. Uvod u latinski original djela *Moralium dogma philosophorum*. Naslov je uzet prema rukopisu E. Tekst se citira prema J. Holmberg. *Das Moraliu dogma philosophorum des Guillaume de Conches (= Arbeten utgivna med Understöd V. Ekman's Universitetsfond, Uppsala, hr. 37.), p. 5.*

Incipiunt ysagoge in moralem philosophiam composite a magistro Wilhelmo de Conchis.

Moralium dogma philosophorum per multa dispersum volumina tuo quidem instinctu, vir optime et liberalis, (Henrice. R.), contrahere meditabar. Dumque primo contentiui silentio super hac re scrutabundus memoriam consulere, repente sompnus

obrepsit. Et ecce vir sobrio decore laudabilis quasdam personas non minus matura gravitate reverendas antecedeat. Statimque, ut fit, solo animi augurio primum illum esse latine eloquentiae auctorem Tullium mihi innotuit. Post quem ille moralitatis eruditor elegantissimus Seneca cum quibusdam aliis, quos tibi eorum verba deinceps significabunt, se agebat. Una igitur conserentes arbitrabar descriptionibus distributionibusque moralem philosophiam quasi in artem nos colligere; michique ipsi fas erat, que vel ab his vel ab aliis audieram, eorum proverbii interponere. Expergefactus autem stili officio audita designans, brevitate insistendum decrevi. Primum ideo quia fragilis est memoria et rerum turbe non sufficit; necesse est enim quantum recipit emittat et antiqua recentibus obruat. Ideo egregie scriptorem formare videtur qui dicit:

Quicquid precipies, esto brevis, ut cito dicta
percipiant animi dociles teneantque fideles;
omne supervacuum pleno de pectore manat ...

V. Predgovor anonimnog autora, koji je dodan latinskom tekstu djela *Moralium dogma philosophorum*, sačuvan u nekim rukopisima, citiran prema J. Holmberg, o. c., p. 77. Kurziv je moj.

Incipit prologus super moralium dogma philosophorum.

Quia mores a convictu formantur et preteritorum cognitio est presumptio futurorum, Tullius, eloquentiae latine tuba, verens ne suus filius romanorum vitia sequeretur, bellis civilibus terminatis, librum edidit ethice, id est philosophie, qui dicitur officiorum. Quod ideo fecit ut principaliter sobolem et secundo ceteros a vitiis detineret et ut post vitiorum egressum aditus virtutibus panderetur. Magister ergo Galterus, qui Alexandreidem fecit, vel secundum quosdam magister Guilielmus, qui Henricum, filium comitis Andegavie de Campania Gallica, instruebat, videns quod illud opus Tullianum erat tamquam pelagus, nec id poterat quilibet de facili habere, istud tamquam manuale specialiter ad illius informationem et generaliter ad utilitatem singulorum legentium compilavit. *Ideoque sciendum est quod materia ipsius est utile et honestum; intentio sua est summam docere ethicam Tullianam et Tullium et Senecam imitari; utilitas est cognitio utilis et honesti*; Titulus est: Incipit moralium dogma. Sunt enim tria dogmata, scilicet rationalis philosophia ut in trivio, naturalis philosophia ut in quadrivio et in phisica, et moralis philosophia ut in ethica et tota theologia. In hoc libro principaliter agitur de morali philosophia, unde supponitur ethice ...

RÉSUMÉ

ENANCHET = SENECA,

contribution à l'étude du «Livre d'Enanchet»

Poursuivant son étude publiée dans le *Rad*, 304, pp. 58-9, l'auteur analyse l'introduction du *Livre d'Enanchet*, en donnant une nouvelle lecture et une traduction en français moderne (v. annexes I et II). Quoique les prémisses de cette introduction ressemblent à la répartition donnée par A. Neckam, Jean de Garlande et Adam du Petit-Pont (leur répartition comprend: auctor, materia, intentio, causa, utilitas, titulus), l'auteur voit dans la 3e phrase («maitre est mere de la chouse ...», cf. plus loin «entencion est l'ovremant de l'ovre») une erreur du compilateur, due au texte latin où probablement figurait le terme philosophique *causa*, ce qui implique aussi pour la 1ère phrase l'équation *trois chouses = tres causae* (ou *triplex causa*). Puisque le seul auteur qui parle dans sa répartition de *triplex causa* est l'auteur classique Seneca (Seneca,

Épîtres à Lucile, nro 65, annexe III), l'auteur trouve dans l'anthroponyme *Enanchet* une modification, fortuite ou intentionnelle, du nom de *Seneca*, suggérée peut-être par la graphie suivante: *Seneca* > (S se trouvant à l'initiale non exécutée) > *Eneca* > *Eneques* > *Eneques* > *Eneches* > *Enēches* > *Enēchet* (peut-être en rapport avec le suff. ital. *-etto*) > *Enenchet* > *Enanchet* (*en* = *an* et *q* = *k* = *ch* sont des faits de la langue de la littérature franco-italienne, cf. notes 15, 19 et 26). Pour le reste de la répartition de *Seneca*, l'auteur constate que *materia* = *maître*, *forma* = *intention*, *propositum* = *utilité* dans le *Livre d'Enanchet*.

D'après l'analyse des phrases suivantes de l'introduction mentionnée, il s'ensuit que le *Livre d'Enanchet* est »un second traité de bonnes coutumes (que *segunt* est vraiment *secundus*, on peut le conclure d'après les relations qui existaient entre *Moralités des philosophes* et le *Livre d'Enanchet*, dont on parle ci-après), un second traité de l'enseignement de son fils« du même auteur. Et l'auteur de cet article trouve que le premier traité du même auteur présentait pour le compilateur le *Moralium dogma philosophorum* = *Moralités des philosophes*, étant donné que les *Moralités des philosophes* et le *Livre d'Enanchet* faisaient réellement autrefois une oeuvre où le *Livre d'Enanchet* présentait un second traité (ainsi qu'il est attesté par le catalogue de Braghirolli), ensuite que la première de ces oeuvres présentait aussi un enseignement du père à son fils (v. annexe V) et qu'elle a été réellement attribuée dans deux mss. à *Seneca* (»Li livres de Seneke«, »Li livres de Senèques de moralitez«, v. note 24). Cette hypothèse est confirmée par le fait que la répartition des prémisses du *Livre d'Enanchet* a été connue à l'écrivain (vraisemblablement un Italien, v. note 18) d'un prologue anonyme au texte latin des *Moralium dogma philosophorum* du 14e s. (v. annexe V).

Vers la fin de son article (§ 5), l'auteur discute les diverses graphies du nom d'*Enanchet*. *Annanchet* présente une preuve pour la confusion de la lecture *en* = *an*, tandis que l'épître adressée à la Vierge dans le ms. de Vienne ne représente qu'un développement ultérieur de la pensée exprimée déjà dans la »conclusion« du *Livre d'Enanchet* de tous les deux mss. La graphie *En achet* (de 1407) a quelque importance pour la possibilité de la forme présumée **Enēchet*. Si la graphie *es ancet* présente réellement un *Enanchet* = *Seneca* (v. note 12), les vers de la passion franco-italienne gagneraient en clarté, car seulement s'il s'agissait d'un payen (ici de *Seneca*), pourrait-on s'adresser avec quelque sûreté à Jésus qu'il le délivre du purgatoire (»hors de tristece«).